

**S. M. Temirbulatova. *Dialektologičeskij slovar' darginskogo jazyka.*
Bolee 50 000 dialektnyh variantov slov. IJaLI DFIC RAN, ALEF, Mahačkala, 2022.**

C. M. Темирбулатова. *Диалектологический словарь даргинского языка. Более 50 000 диалектных вариантов слов.* Под редакцией Х. А. Юсупова. Институт языка, литературы и искусства им. Г. Цадасы Дагестанского федерального исследовательского центра Российской академии наук, АЛЕФ, Махачкала, 2022.

Institut za jezik, književnost i umjetnost *Gamzat Cadasa* u Mahačkali (Dagestan) od samoga početka svoga postojanja (1924.) radi na rječnicima dagestanskih jezika. Prije više od 60 godina iz tiska počinju izlaziti veliki dvojezični rusko–dagestanski i dagestansko–ruski rječnici književnih jezika Dagestana, koje su pripremili djelatnici institutskoga odjela za leksikologiju i leksikografiju. Nakon toga je započela izrada rječnika onih dagestanskih jezika koji nisu imali svoje pismo.¹ Mnogi su od tih rječnika izašli krajem 20. i početkom 21. stoljeća. U Institutu se usporedo radilo na proučavanju dijalektnoga leksika. Postojeća su istraživanja tematskih skupina riječi i leksičkih osobitosti pojedinih dijalekata dagestanskih jezika omogućila pristupanje radu na sustavnoj obradi dijalektnoga leksika te izradi rječnika kako pojedinih dijalekata dagestanskih jezika, tako i skupnih dijalektoloških rječnika dagestanskih jezika. Prvo iskustvo izrade skupnoga dijalektološkog rječnika jednoga od dagestanskih jezika predstavlja *Dijalektološki rječnik avarskoga jezika* P. A. Saidove (2008). U tom su radu uspješno uspostavljena načela uključenja dijalektne građe kao i način predstavljanja svih podataka u rječniku. Taj je rječnik započeo novi niz leksikografskih radova Instituta – *Dijalektološki rječnici*.

Kao drugo djelo u tom nizu 2022. godine u travnju je u Mahačkali izišao skupni dijalektološki rječnik darginskoga jezika *Dialektologičeskij slovar' darginskogo jazyka* (Temirbulatova 2022, u daljnjem tekstu – *Rječnik*). Autorica rječnika je S. M.

1 Književni su jezici Dagestana avarski, darginski, lezginski, kumički, lakski, tabasaranski i dr., dok čitav niz jezika sve do 1990–ih godina nije imao svoje pismo te nema ni ustaljene književne tradicije. To je niz jezika lezginske skupine (agulski i dr.), andijskih i cezijskih jezika (npr., hvaršinski i dr.). Kod naroda koji govore te jezike u ulogu su književnoga jezika, uz ruski služili, uglavnom, avarski ili lezginski (ovisno o jezičnoj skupini: kod naroda koji govore andijske i cezijske jezike kao književni služi avarski; u školama se kao nastavni predmet »Materinski jezik« također predaje avarski. Kod naroda koji govore lezginske jezike kao književni su se sve do 1952. rabili lezginski i azerbajdžanski, a od 1952. do 1990–ih ruski jezik). Devedesetih godina 20. stoljeća za neke je od tih jezika (agulski, rutulski, cahurski) bio je razrađen sustav pisma na osnovi ruske varijante ćirilice, počeli su se izdavati novine, nastava se u početnim razredima osnovne škole počela odvijati na materinskom jeziku. Prije 1920. – 1930–ih godina u Dagestanu se rabilo pismo na osnovi arapske grafije (adžam).

Temirbulatova, a uredio ga je Kh. A. Yusupov. *Rječnik* je izišao u izdanju Instituta za jezik, književnost i umjetnost *Gamzat Cadasa* te izdavačke kuće ALEF. U radu je obuhvaćen leksik 16 dijalekata koji su zastupljeni s 43 govora. Autorica je za *Rječnik* odabrala dvije tisuće riječi od najuporabnijega leksika koji koriste Dargini u svakodnevnoj komunikaciji. Rad je uključio golemu građu brojnih darginskih dijalekata i govora, tako da je na 576 stranica, koliko ih ukupno ima u knjizi, zabilježeno više od 50000 dijalektnih inačica riječi.

Autorica *Rječnika*, Sapijahanum Murtuzalievna Temirbulatova, proučava darginske dijalekte i darginški književni jezik od davne 1975. godine. Kao rezultat njezina dugogodišnjega rada nastala su vrijedna izdanja za područje gramatičkih i leksikoloških istraživanja darginškoga jezika.² To je, ponajprije, prvi i to uzoran gramatički opis hajdaskoga dijalekta koji je ujedno jedan od prvih cjelovitih opisa jednoga od darginških dijalekata uopće.³ U svom je radu koji je posvećen darginškom leksiku različitih semantičkih područja S. M. Temirbulatova istražila i podrobno opisala temeljne darginske tematske skupine riječi (nazivi za biljke i životinje, leksik vezan uz anatomiju, nazivi za hranu i piće itd.).⁴ U tom je radu leksička građa različitih dijalekata popraćena tvorbenom, semantičkom, morfonološkom i etimološkom analizom. Temirbulatova je urednica i jedna od autora akademijske gramatike *Suvremeni darginški jezik* koja je izišla 2014. godine.⁵

S. M. Temirbulatova je izvorna govornica hajdaskoga dijalekta i stručni poznavatelj darginškoga književnog jezika. Rođena je i odrasla u selu Sanči Kajtagske regije Dagestana.⁶ Nakon završetka rada na *Dijalektološkom rječniku darginškoga jezika*, autorica priprema rječnik hajdaskoga idioma, u kojem će podrobno obraditi semantiku riječi.

Tradicionalno se darginški dijalekti dijele u dvije skupine: dijalekti geminiranoga (cudaharsko–hajdaskoga) tipa i dijalekti negeminiranoga (akušinsko–urahinskoga) tipa. U *Rječniku* je zastupljen leksik dijalekata obaju tipova. Prema riječima Temirbulatove:

Prikupljanje građe tijekom terenskoga rada u selima uvjerljivo je pokazalo da se bitnom divergencijom odlikuje stanje ne samo među dijalektima, već i među govorima tih dijalekata. Govorima su svojstvena značajna razilaženja, i to na svim jezičnim razinama. Stoga je što punije obuhvaćanje građe najsvojevršnjih govora prioritetan cilj ovoga rječnika. (Temirbulatova: 15)

2 Potpuniji popis radova Temirbulatove koji su objavljeni do 2011. godine v. u njezinoj *Bibliografiji radova o darginškome jeziku*: Temirbulatova 2011: 100 – 107, 148.

3 *Hajdaskij dialekt darginškoga jazyka* (Temirbulatova 2004).

4 *Otraslevaja leksika darginškoga jazyka* (Temirbulatova 2008).

5 *Sovremennyj darginškij jazyk* (Abdullaev, Abdusalamov, Musaev, Temirbulatova 2014).

6 *Kajtagska* (regija) – stariji, tradicionalan u tekstovima na ruskom jeziku, način pisanja toponima i etnonima *Hajdak*. Variranje *hajdaski ~ kajtagski* je prisutno u znanstvenim radovima s time da je u povijesnim radovima ustaljeno *Kajtag, kajtagski*, dok se u filološkim radovima susreću obje pravopisne inačice tog toponima i etnonima. Izvorno je zvučanje na hajdaskom dijalektu i na darginškome književnom jeziku [χajdaq].

Ovom prilikom valja spomenuti one leksikografske radove o pojedinim darginskim dijalektima koji su izašli do danas. Takvi su radovi najčešće priloženi kao dodaci gramatičkim opisima pojedinih dijalekata (ili mjesnih govora).

1. Prvi je rječnik jednoga od darginskih dijalekata izradio P. K. Uslar i priložio ga gramatičkom opisu urahinskoga dijalekta – knjizi koju je autor naslovio *Hjurkilinski jezik*⁷ (1892). U tom je radu velika pozornost posvećena leksiku. Urahinsko je leksičko blago leksikografski obrađeno i doneseno u knjizi u obliku dva azbučna popisa:

- 1) *Zbornik hjurkilinskih riječi*.⁸ U ovom djelu kao natuknica služi urahinska riječ. Uz natuknicu se donosi prijevod na ruski i niz gramatičkih podataka, zatim slijede sintagme, rečenične potvrde, a u mnogim rječničkim člancima i poslovice.
- 2) Drugi je dio kazalo riječi: *Azbučni popis ruskih riječi uz uputu gdje se mogu pronaći odgovarajuće hjurkilinske riječi*.⁹

Uslarovi su rječnik i kazalo umnogome poslužili kao uzor za istraživače darginskih dijalekata u 20. i 21. stoljeću.

2. U knjizi A. A. Magometova *Megebski dijalekt darginskoga jezika* (1982) poglavlje o leksiku uključuje popise riječi podijeljene ponajprije u tri skupine prema vrsti riječi. Imenice su grupirane u tematske skupine.¹⁰

3. Leksik je čiragskoga dijalekta darginskoga jezika (uz gramatičke podatke) uključen u knjigu A. E. Kibrika i S. V. Kodzasova *Kontrastivno proučavanje dagestanskih jezika* (1988, 1990) – 220 glagola, 475 imenica i oko sto leksema drugih vrsta riječi – ukupno 696 leksema.¹¹

4. Popisi riječi icarinskoga dijalekta priloženi su gramatičkome opisu *A Grammar of Icar Dargwa* N. Sumbatove i R. Mutalova (2003). Prvi se popis navodi u obliku tablice i uključuje glagolske osnove s prijevodima na engleski, primjerima glagola i gramatičkim podacima (o glagolskom vidu i tranzitivnosti).¹² Drugi popis obuhvaća imenice (uz podatak o množini), pridjeve i priloge, a uz svaku se riječ navodi prijevod na engleski.¹³ Icarinski je glagolski leksik obrađen također u radu R. O. Mutalova (2011) *Tvorbeni rječnik glagola icarinskoga dijalekta darginskoga jezika*.¹⁴

7 Suvremeni je naziv tog dijalekta na ruskom *urahinskij* (od naziva sela na ruskom – *Urahi*); Uslarov je naziv – *hjurkilinski* – fonetski bliže izvornome. Uslar je u svojoj knjizi pojasnio da je zbirni naziv za stanovništvo sela (seosku zajednicu) *huruq* (genitiv – *hurqila*); selo se naziva *hurqila iš* ‘selo huruka’. Na karti je Dagestana selo označeno iskrivljeno kao Orakli (Urahli), od čega potječe naziv *uraklinski jezik*, koji smo zamijenili drugim nazivom, točnijim» (Uslar 1892: 6). Dakle, Uslarov je naziv *hjurkilinski* izveden od genitivnoga oblika *hurqila*.

8 *Sbornik hjurkilinskih slov* (Uslar 1892: 280 – 467).

9 *Alfavitnyj spisok russkih slov s ukazaniem, gde otyskivat' sootvetstvjuščie im hjurkilinskie* (Uslar 1892: 468 – 497).

10 *Megebskij dialekt darginskoga jazyka (issledovanie i teksty)*, v. poglavlje o leksiku (Magometov 1982: 129 – 137).

11 *Sopostavitel'noe izučenie dagestanskih jazykov* (Kibrik, Kodzasov 1988, 1990).

12 Taj je popis naslovljen: *Verb stems*, v. Sumbatova, Mutalov (2003: 215 – 223).

13 Popis je naslovljen: *Word index (nouns, adjectives and adverbs)*, v. Sumbatova, Mutalov (2003: 224 – 238).

14 *Slovoobrazovatel'nyj slovar' glagolov icarinskoga dijalekta darginskoga jazyka* (Mutalov 2011).

5. S. M. Temirbulatova je u svoj opis hajdaksoga dijalekta uključila poglavlje o leksičkim osobitostima, u kojem je nabrojila leksičke dijalektizme tog dijalekta (2004: 230 – 255). Uz svaku je hajdaksku riječ donesen ekvivalent iz darginskoga književnog jezika i prijevod na ruski jezik.

6. Rječnik Bernarda Comrija i Madzhida Khalilova (2010) u jednoj knjizi obuhvaća jezike svih naroda Sjevernoga Kavkaza različitoga podrijetla (sve jezike i važnije dijalekte, ukupno 92 idioma), pa je u njemu između ostaloga zastupljen i leksik darginskih dijalekata. Rječnik sadrži 1300 rječničkih članaka grupiranih prema tematskom načelu.

7. Leksik su tantinskoga mjesnog govora prikupili i priložili svojoj knjizi *Darginski govor sela Tanty: gramatika, problemi sintakse*¹⁵ N. R. Sumbatova i Yu. A. Lander. Knjiga kao dodatak uključuje *Građu za rječnik tantinskoga dijalekta*,¹⁶ koja se sastoji od dva dijela: tantinsko–ruskoga rječnika i rusko–tantinskoga kazala. *Tantinsko–ruski rječnik* uključuje i gramatičke podatke o riječima.

8. Kubačinsko je leksičko blago zabilježeno u *Kubačinsko–ruskom rječniku* koji je izišao 2017. godine.¹⁷ Rječnik obuhvaća oko sedam tisuća riječi, a njegovi su autori A. Dž. Magomedov i N. I. Saidov–Akkutta.

9. Recentna studija leksičkih i frazeoloških osobitosti kadarskoga dijalekta N. A. Vagizieve¹⁸ kao dodatak uključuje popis kadarskih riječi.¹⁹ Ukupno je u popisu donesena 1491 kadarska riječ. Svaka je riječ popraćena ekvivalentom iz književnoga darginskog jezika i prijevodom na ruski (Vagizieva 2021.).

Nabrojani niz radova pokazuje da je do sada, osim darginskoga književnog jezika, samo još nekoliko darginskih idioma dotaknuto leksikografskom obradom njihova jezična gradiva. Osvrnut ćemo se na sadržaj *Dijalektološkoga rječnika darginskoga jezika*. Knjiga započinje *Predgovorom* S. M. Temirbulatova iznosi sociolingvističke podatke o darginskom jeziku. Ukupni je broj Dargina u Rusiji oko šeststo tisuća.²⁰ Dargini su nastanjeni u kontinuitetu u pet dagestanskih regija: Akušinskoj, Levašinskoj, Dahadajevskoj, Kajtagskoj, Sergokalinskoj, a osim toga, u pojedinim selima sljedećih dagestanskih regija: Agulske (sela Čirag i Amuh), Gunibske (Megeb), Bujnakske (Kadar i dr.), Karabudahkentske (Gubden i dr.). Dio je Dargina bio u sovjetsko vrijeme preseljen iz planinskih regija u pojedina sela nizinskog dijela Dagestana, i to u regije: Kajakentsku, Hasav–jurtovsku, Nogajsku, Babajurtovsku, Derbentsku i dr. Osim toga, Dargini također žive u Kirgiziji, Kazahstanu, Turkmeniji, Turskoj i drugim državama. (Temirbulatova 9–18)

15 *Darginskij govor selenija Tanty: grammatičeskij očerk, voprosy sintaksisa* (Sumbatova, Lander 2014).

16 *Materialy k slovarju tantynskogo dialekta* (Sumbatova, Lander 2014: 615 – 660).

17 *Kubačinsko–ruskij slovar'* (Magomedov, Saidov–Akkutta 2017).

18 *Leksiko–frazeologičeskie osobennosti kadarskogo dialekta darginskogo jazyka* (Vagizieva 2021).

19 *Slovar' osnovnogo fonda kadarskoj leksiki v sravnenii s leksikoj literaturnogo jazyka* (Vagizieva 2021: 124 – 165).

20 Prema popisu stanovništva Rusije 2010. godine, ukupan je broj Dargina 590156 ljudi.

Kao najveću poteškoću u radu na dijalektološkom rječniku darginskoga jezika autorica navodi to što su za sada još uvijek nedovoljno istražena pitanja klasifikacije darginskih idioma, razvrstavanja govora po dijalektima. Temirbulatova ističe da u znanosti postoji niz pokušaja podjele darginskih dijalekata, međutim ostaje puno spornih pitanja. Još uvijek ostaje potreba daljnje preciziranja i dorade postojećih podjela.²¹

U znanosti danas postoji razilaženje o pitanjima statusa darginskih dijalekata jer su neki od brojnih darginskih dijalekata vrlo specifični i svojevrsni. Postavlja se pitanje može li se pojedine darginske idiome smatrati posebnim jezicima darginske jezične skupine ili omjer razlika nije tako velik i značajan te ih se može, kao i prije, smatrati dijalektima jedinstvenoga darginskoga jezika.²² Tradicionalno se darginski smatra jednim jezikom s brojnim osebnim dijalektima i govorima, dok se u novije vrijeme dio znanstvenika priklanja stajalištu da je zapravo riječ o nizu srodnih jezika koji su se prilično razišli.²³ Postoji i stajalište za koje se zauzimao M.–S. M. Musaev, a ono je najbliže i S. M. Temirbulatovoj, da su neki od darginskih dijalekata, naime, kubačinski, hajdaski i čiragski, vrlo specifični i svojevrsni, tako da se mogu smatrati samostalnim jezicima, koje s ostalim darginskim idiomima ujedinjuje zajednički književni jezik.²⁴

S. M. Temirbulatova ističe u *Predgovoru* da je nesumnjivo da će daljnje proučavanje dijalekata i govora darginskoga jezika unijeti ispravke u postojeće dijalektne podjele. Razumljive su, dalje piše autorica, pa čak i neizbježne, nedosljednosti i pogreške prvih pokušaja podjela u dijalektne skupine nedovoljno istraženih i neistraženih darginskih idioma te se može „sa sigurnošću tvrditi da je svaki od dijalekata i govora spomenutih (i onih koji još nisu spomenuti) u podjelama vrijedan toga da bude istražen. Pokušaji novih podjela moraju se zasnivati na dubljim i opširnijim istraživanjima ne samo leksika, već i morfologije te sintakse» (Temirbulatova 2022: 11).

21 Za novije podjele darginskih idioma v. Koryakov 2021., Mutalov 2021.

22 O kriterijima razlikovanja jezika i dijalekata v. npr. Matasović 2001. R. Matasović nabraja niz kriterija koji se uzimaju u obzir pri određivanju toga da li dva idioma valja smatrati dijalektima jednoga jezika ili dvama različitim jezicima. Temeljni su tri kriterija – kriterij međusobne razumljivosti, strukturalni kriterij i kriterij identifikacije govornika (2001: 15–16), a u pojedinim se slučajevima primjenjuju i dodatni kriteriji (genetski kriterij i kriterij standardizacije). Matasović napominje da lingvisti često kombiniraju različite kriterije što je posve opravdano (Matasović 2001: 17) te zaključuje da moramo biti svjesni postojanja bitnih razlika među jezičnim situacijama i „nastojati biti što dosljedniji u primjeni pojedinih kriterija razlikovanja jezika i dijalekata» (Matasović 2001: 18).

23 Usp. npr. Koryakov 2021. Yu. B. Koryakov smatra da darginski jezik predstavlja jedan od onih zanimljivih slučajeva kada jedan narod govori nekoliko jezika i to dosta različitih. Uz to, govorenje nekoliko uzajamno nerazumljivih jezika ne utječe na identitet Dargina kao jedinstvenoga naroda (Koryakov 2021: 139). Koryakov drži da je stupanj divergencije među darginskim jezicima dovoljno visok: leksikostatistička istraživanja pokazuju da *darginski zapravo predstavlja čitavu jezičnu skupinu, po dubini (minimalni postotak podudaranja je 68%) usporedivu s germanskom, romanskom ili slavenskom* (Temirbulatova 2021: 140). Yu Koryakov u svom radu donosi podjelu darginskih jezika u četiri jezične skupine (na temelju leksikostatističke analize) i izdvaja zasebnih 15 jezika, uz napomenu da će nastavak terenskih istraživanja omogućiti daljnje preciziranje te podjele uz moguće promjene i usavršavanja (Koryakov 2021: 140).

24 O tome v. npr. Musaev 2002: 15 – 16.

Ovdje treba spomenuti da *Rječnik* ne obuhvaća građu svih mnogobrojnih govora darginskih dijalekata. Za svaki je od dijalekata S. M. Temirbulatova odabrala njegove najreprezentativnije i najspecifičnije govore koji će zastupati taj dijalekt u *Rječniku*. Autorica je navela popis dijalekata i govora kojima je građa obuhvaćena *Rječnikom* (Temirbulatova 2022: 20 – 21). Ovdje navodim taj popis dijalekata i govora uz podatke o regijama Dagestana, dok podatke o selima dajem vrlo skraćeno;²⁵ uz to za svaki dijalekt i govor dodajem njegovu kraticu u *Rječniku* (iz azbučnoga popisa kratica za dijalekte i mjesne govore na str. 31 – 32).

1. **Akušinski** dijalekt – *Akuš* – osnova darginskoga književnog jezika.
Govori: akušinski govor – *Akuš*, levašinski govor – *Lev*.
2. **Gubdenski** dijalekt – *Gubd* (niz sela Karabudahkentske i Sergokalinske regije).
Govori: gubdenski – *Gubd*, mjureginski – *Mjurg*.
3. **Mekeginski** dijalekt – *Mekg* (niz sela u Levašinskoj, Sergokalinskoj, Dahadajevskoj i Kajakentskoj regiji).
Govori: mekeginski – *Mekg*, degvinski – *Degv*, dejbukski – *Dejb*.
4. **Kadarski** dijalekt – *Kadr* (četiri sela u Bujnaskoj regiji: Kadar i dr.).
5. **Urahinski** dijalekt – *Urah* (nekoliko sela u Sergokalinskoj i Kajakentskoj regiji).
Govori: urahinski – *Urah*, burdekinski – *Burd*, kanasiraginski – *Kns*, kičigamrinski – *Kčg*, murgujski – *Murg*, mugrinski – *Mugr*, nižnemulebkinski govor (‘donjomulebkinski’) – *Nml*, gerginska varijanta nižnemulebkinskoga govora – *Gerg*.
6. **Muginški** dijalekt – *Mug* (selo Mugi i dr. Akušinske regije i selo Harbuk Dahadajevske regije).
Govori: muginski – *Mug*, verhnemulebkinski (‘gornjomulebkinski’) *Vml*, harbukski – *Harb*.
7. **Megebski** dijalekt – *Megb* (selo Megeb Gunibske regije).
8. **Muirinski** dijalekt (niz sela Dahadajevske i Kajtagske regije).
Govori: urkarahski – *Urk*, vikrinski – *Vikr*, gullinski – *Gul*, daršaganski – *Darš*, kiščinski – *Kišč*, meusišinski – *Meus*.
9. **Cudaharski** dijalekt – *Cud* (niz sela Akušinske i Levašinske regije).
Govori: cudaharski – *Cud*, tantinski – *Tant*, usišinski – *Usiš*.
10. **Gapšiminski** dijalekt – *Gapš* (sela Gapšima i Šukti Akušinske regije).
Govori: gapšiminski – *Gapš*, šuktinski – *Šukt*.
11. **Sirhinski** dijalekt – *Sirh* (niz sela Dahadajevske i Akušinske regije).
Govori: sirhinski – *Sirh*, kunkinski – *Kunk*.
12. **Icarinski** dijalekt – *Icar* (selo Icari i dr. Dahadajevske regije).
13. **Čiragski** dijalekt – *Čirg* (selo Čirag Agulske regije).
14. **Amuhski** dijalekt – *Amuh* (selo Amuh Agulske regije).

25 Selo bilježim ovdje uglavnom u slučajevima kada se dotičan dijalekt govori jedino u tom selu.

15. **Hajdakski** dijalekt – *Hajd* (niz sela Kajtagske regije).

Govori: baršamajski – *Barš*, džibahninski – *Džib*, karacanski – *Karc*, sančinski – *Sanč*, kattagninski – *Ktg*, irčamulski – *Irč*.

16. **Kubačinski** dijalekt – *Kubč* (sela Kubači i Ašti Dahadajevskje regije).

Govori: kubačinski – *Kubč*, aštinski – *Ašt*.

Sljedeći je članak uvodnoga dijela knjige naslovljen *Sastav rječnika*.²⁶ U *Rječnik* je uključen kako leksik zajednički za darginski jezik u cjelini (dakle za čitav areal darginskoga jezika), tako i onaj specifičan samo za pojedine dijalekte i govore. *Rječnik* obuhvaća korijenske riječi darginskoga jezika, dok izvedenice uglavnom nisu uzete u obzir. S obzirom na to da je ukupan broj natuknica 2000, jasno je da *Rječnik* obuhvaća osnovni leksik koji je u širokoj uporabi i koji je zahvalna građa za poredbena i kontrastivna istraživanja kako darginskih idioma, tako i svih istočnokavkaskih jezika.

Osnovni je izvor *Rječnika* građa koju je autorica prikupila za vrijeme ljetnih terenskih istraživanja u planinskim selima darginskoga jezičnog područja, u mjestima stanovanja govornika pojedinih dijalekata i govora (Temirbulatova 2016: 93). Svakog je ljeta autorica provodila terenska istraživanja darginskoga dijalektnog leksika još od osamdesetih godina 20. stoljeća, a posebno za izradu, popunjavanje i provjeru kartoteke ovog *Rječnika* – od 2000. do 2020. g.

Dalje slijedi članak koji opisuje ustroj rječnika i rječničkoga članka (Temirbulatova 2022: 22 – 29). Uvodni dio *Rječnika* završava popisom stilskih i gramatičkih odrednica (Temirbulatova 2022: 30), popisom kratica za dijalekte i govore (Temirbulatova 2022: 31 – 32) te darginškom azbukom (Temirbulatova 2022: 33).

Glavni je sadržaj knjige – dijalektološki rječnik – izložen na oko 500 stranica (Temirbulatova 2022: 34 – 547). Knjiga završava rusko–darginškim kazalom riječi (Temirbulatova 2022: 548 – 573).

Nakon osvrta na sadržaj knjige usredotočit ću se na strukturu rječničkoga članka. Kao natuknica u većini rječničkih članaka služi riječ darginskoga književnog jezika.²⁷

Na kraju se rječničkoga članka navodi prijevod natuknice na ruski:

УРХЪУ *Усиш; Шукт; Ицар урхъхъу; Мекг; Нмл; Чирг ургъу; Кубч, Ашт ѱхъу; ост – урхъу* ‘more’.

УРХЪУ ‘more’ – **urxu** ‘more’. *Usiš; Šukt; Icar urx:u; Mekg; Nml; Čirg urhu; Kubč, Ašt űxu; ostali – urxu*.²⁸

26 *Sostav slovarja* (Temirbulatova 2022: 19 – 21).

27 Darginski se književni jezik temelji na akušinskome dijalektu, ali obuhvaća također i niz značajki drugih dijalekata, posebice urahinskoga. To se ogleđa, ponajprije, u leksiku, ali i u strukturnim osobitostima.

28 U prva dva primjera rječničkih članaka (*urxu* „more« i *niz* „kopriva») očuvana je ćiriljska grafija da bi se pokazalo kako izgleda rječnički članak u samome *Rječniku*. Svi ostali primjeri rječničkih članaka navode se ovdje samo u transkripciji. Na samom početku navodim natuknicu onako kako se ona navodi u *Rječniku* – ćirilicom, a odmah iza nje prijevod na ruski. Zatim dodajem natuknicu u transkripciji i prijevod na hrvatski. Ostali dio rječničkoga članka navodi se tako da su kraticje za govore transliterirane s ćirilice na latinicu, dok se leksička građa bilježi u transkripciji.

НИЗ *Акуш, Лев; Губд, Мюрг; Мекг, Дегв; Кадр; Урах, Бурд, Кнс, Мугр, Мург, Кчг, Нмл, Герг; Гул; Шукт низ; Вмл ниц; Дейб; Гапи миз; Урк мизи; Муз, Харб; Мегб; Викр; Тант; Барш, Джиб, Ктг, Карц, Санч; Кубч, Ашт миц; Цуд мице; Киц мицц; Меус; Усиш мицци; Гул, Дарш мицли; Кунк мец; Сирх; Ицар мецц; Чирг; Амух муцце* ‘крапива’.

НИЗ ‘крапива’ – **niz** ‘kopřiva’. *Akuš, Lev; Gubd, Mjurg; Mekg, Degv; Kadr; Urah, Burd, Kns, Muqr, Murg, Kčg, Nml, Gerg; Gul; Šukt niz; Vml nic; Dejб; Gapš miz; Urk mizi; Mug, Harb; Megb; Vikr; Tant; Barš, Džib, Ktg, Karc, Sanč; Kubč, Ašt mic; Cud mice; Kišč mic:: Meus; Usiš mic:i; Gul, Darš mic'i; Kunk mec; Sirh; Icar mec:: Čirg; Amuh muc:e.*

U popis natuknica također su uključeni i leksički dijalektizmi s uputom na osnovnu natuknicu, na primjer:

ДУГЯКЪ ‘барсук’ – **dugaʹqʹ** ‘jazavac’. *Kadr; Urah; Sirh dugaʹqʹ v. dugelibug.*

ДУГЕЛИБУГ ‘барсук’ – **dugelibug** ‘jazavac’. *Akuš, Lev; Gubd; Degv; Kadr; Murg, Kns, Kčg, Nml dugelibug; Cud; Gapš, Šukt duč:ebukan; Kubč, Ašt duč:ilibukan; Kadr; Urah; Sirh dugaʹqʹ; Burd, Muqr, Gerg; Dejб; Harb; Kišč, Meus; Sirh, Kunk; Icar; Amuh tʹuž; Barš, Džib, Ktg, Karc, Sanč t:už; Vml; Urk, Vikr, Gul, Darš qaʹša; Usiš, Tant; Čirg qaʹš:a; Mekg; Mjurg bursuq.*

Također su kao posebne natuknice navedene i riječi koje su potvrđene samo u jednom dijalektu i nemaju istoznačnica u ostalim dijalektima ni u književnom jeziku, na primjer:

ТІУННЕЧІ ‘узкий матерчатый мешочек (для хранения зерна, круп, сушеных фруктов)’ – **tʹun:ečʹ** ‘uska tkanena vrećica za čuvanje žitarica, suhoga voća’. *Hajd tʹun:ečʹ.*

Natuknica postaje temelj za usporedbu bogate dijalektne građe. Iza natuknice dolazi niz raznolikih dijalektnih inačica. Svakoj inačici prethode kratice za dijalekte i govore u kojima se ta inačica rabi. Kratice za govore unutar jednoga dijalekta odvojene su zarezom, dok su kratice za različite dijalekte odvojene točkom sa zarezom:

ДУКАЛА ‘крыло’ – **dukala** ‘krilo’. *Akuš, Lev; Mjurg; Mekg, Degv, Dejб; Burd, Kns, Kčg, Muqr, Murg, Nml; Mug, Vml, Harb; Urk, Vikr, Gul, Darš, Kišč, Meus; Gapš, Šukt; Sirh dukala; Gerg; Kunk dukla; Gubd dukʹli; Urah duxala; Džib, Ktg, Sanč dika-la; Karc dikʹwā; Barš dikʹwola; Kadr ankʹwo; Megb batari; Cud kačʹbikan; Tant kurtik; Kubč, Ašt kutʹala; Usiš; Icar; Amuh; Čirg kusala.*

U *Rječniku* je dobro razrađen redoslijed kojim se donosi građa različitih govora u rječničkom članku. Autorica se pridržavala načela prema kojemu se na jednom mjestu nalaze fonološki bliske inačice. Prikazivanje je dijalektnih potvrda podčinjeno osnovnom načelu maksimalno kompaktnoga, ekonomičnog smještanja leksičke građe, bez ponavljanja (Temirbulatova 2022: 24 – 25). Građa je poredana prema sve većoj *udaljenosti* (tj. različitosti) od književnoga izraza: najprije se nabrajaju oni idiomi (odnosno njihova građa) kod kojih su zabilježene samo fonološke razlike, a zatim idiomi u kojima se rabi različit leksem:²⁹

НИХЪЯ ‘овѣс’ – **niqaʃ** ‘zob’. *Akuš; Mjurg; Mekg, Degv, Dejb; Kadr; Urah, Burd, Murg, Kns, Kčg, Nml, Gerg; Mug, Vml, Harb; Urk, Darš, Gul, Meus; Gapš; Kunk; Džib, Karc; Kubč; Ašt; Icar niqaʃ; Lev; Gubd; Muqr; Vikr, Gul, Kišč; Usiš naʃqaʃ; Megb; Šukt muqi; Amuh; Barš, Sanč muqaʃ; Sirh deqʼa; Ktg peruš; Čirg cʼaʼlqʼme.*

Sljedeći primjeri ilustriraju način navođenja vrsta riječi u *Rječniku*. Imenice, pridjevi i glagoli navode se bez odrednice vrste riječi. Imenice se bilježe u N. jd.:

МУРГЪИ ‘золото’ – **murhi** ‘zlató’. *Akuš; Urah, Nml; Harb; Sirh; Barš, Džib, Karc, Ktg, Sanč murhi; Lev; Gubd, Mjurg; Mekg, Degv, Dejb; Icar; Kadr; Burd, Kns, Kčg, Murg, Muqr, Gerg; Mug, Vml; Megb; Urk, Vikr, Gul, Darš, Kišč, Meus; Cud, Tant; Gapš, Šukt; Kunk murhe; Usiš murhe; Kubč mūte; Ašt mūti; Amuh; Barš, Džib, Karc, Ktg, Sanč mis:e; Čirg muse.*

Fonološka se raznolikost produktivnih pridjevskih sufiksa u darginskom jeziku –*si* (–*se*, –*si*, –*ci*, –*ze*, –*zi*–), –*kan* (–*kaj*, –*gan*), –*il* (–*ij*) i dr. ogleda u rječničkom članku *kʼantʼisi* ‘mekʼ:

КІАНТИСИ ‘мягкий’ – **kʼantʼisi** ‘mekʼ’. *Akuš, Lev; Kišč kʼantʼisi; Meus kʼantʼis:i; Dejb; Cud, Tant, Usiš; Gapš kʼantʼise; Harb kʼantʼis:e; Šukt; Čirg kʼantʼize; Urk, Vikr, Gul, Darš kʼantʼigan; Mjurg; Mekg; Gerg kʼantʼij; Sanč kʼantʼikaj; Barš, Karc kʼantʼikan; Gubd; Degv; Kadr; Urah, Burd, Kns, Kčg, Muqr, Murg, Nml; Mug, Vml kʼantʼil; Sirh, Kunk; Amuh; Ktg, Džib kʼantʼici; Ašt kʼaʼntʼizib; Icar kʼaʼntʼ:ici; Kubč kʼaʼntʼuzib; Megb xamxil.*

U kubačinskom dijalektu (kubačinskom i aštinskom mjesnim govorima) kod tog pridjeva iza pridjevskoga sufiksa –*zi* dodaje se promjenjivi pokazatelj imeničke klase (–*b* za treću klasu), koji je u ostalim dijalektima izgubljen: *Kubč kʼaʼntʼuzi–b*, *Ašt kʼaʼntʼizi–b*. Glagoli se navode u infinitivu. Rječnička građa svakoga glagola po-

29 U skladu s istim načelom, ako je u rječničkom članku natuknica izvorna darginska riječ, a u gradi su potvrđene i posuđenice (iz drugoga dagestanskog jezika, pa i iz nesrodnih ali prostorno bliskih jezika Dagestana, npr. iz kumičkoga, te iz orijentalnih jezika ili iz ruskoga), one se i njihove fonološke inačice smještaju iza izvornih darginskih riječi.

kazuje razlike u infinitivnom sufiksu u dijalektima i mjesnim govorima (–es, –iz, –iž, –is, –ij, –ana i dr.):

УСЕС ‘спать’ – **uses** ‘spavati’. *Akuš, Lev; Gubd, Mjurg; Mekg, Degv; Kadr; Burd, Murg; Mug uses; Gerg; Vml; Urk, Vikr, Gul, Darš, Kišč; Barš, Džib usana; Kunk usana; Tant usiž; Cud usiz; Urah, Kčg, Nml usis; Mugr; Gapš, Šukt us:es; Karc us:ā; Harb; Meus; Ktg, Sanč us:ana; Dejb us:awana; Čirg; Kubč, Ašt us:i; Usiš; Sirh us:ij; Kns us:is; Megb busaʔwas; Icar wix:araj.*

Brojevi se navode uz odrednicu vrste riječi *числ.* (*числительное – broj*). Iz rječničke građe se vidi da se kod osnovnih brojeva razlike među dijalektima svode na fonološko variranje:

УРЧИЕМАЛ *числ.* ‘девятъ’ – **urč'emal** broj ‘devet’. *Akuš, Lev; Gubd, Mjurg; Mekg, Degv, Dejb; Burd, Murg, Mugr, Kns, Gerg; Mug, Harb; Cud, Tant, Usiš; Gapš, Šukt urč'emal; Urah, Kčg, Nml; Vml; Urk, Vikr, Gul, Darš, Kišč, Meus; Kunk urč'imal; Sirh urč'amal; Kadr; Megb urč'ebal; Čirg arč'amal; Kubč, Ašt ŝuč'um; Amuh; Barš, Džib, Karc, Ktg, Sanč irč'amal; Icar irč'em.*

Prelistavajući rječnik, odmah se može uočiti da se rječnički članci bitno razlikuju po stupnju dijalektnoga variranja. Dakle, nailazimo na članke koji pokazuju homogeno stanje na čitavom darginskom prostoru i gdje su vrlo male razlike među dijalektima.

1) Primjer članka kod kojega u građi uopće nema variranja (što je iznimna rijetkost):

КІАНТИ ‘капля’ – **k'ant'** ‘kap’. *Svi dijalekti – k'ant'.*

2) U sljedećim su primjerima samo u jednom ili dvama dijalektima zabilježeni neki otkloni od standardnoga oblika, pa i oni su fonološke naravi. Takvi su primjeri vrlo rijetki:

МУРА ‘сено’ – **mura** ‘sijeno’. *Kubč, Ašt mā; ostali – mura.*

ДУС ‘год’ – **dus** ‘godina’. *Icar dus:; Dejb d:us; ostali – dus.*

ЦУЛІА ‘зуб’ – **cula** ‘zub’. *Kadr cuwa; Kubč sula; ostali – cula.*

3) Neki rječnički članci bilježe više varijanti u dijalektima, međutim sve se te razlike svode na fonološko variranje:

СИНКА ‘медведь’ – **sinka** ‘medvjed’. *Urah; Usiš s:inka; Dejb senka; Kunk; Barš, Ktg, Džib, Karc, Sanč; Kubč, Ašt sika; Cud; Sirh; Icar; Čirg; Amuh s:ika; ostali – sinka.*

БУРЕБА ‘игла’ – **bureba** ‘igla’. *Akuš; Gubd, Mjurg; Mekg, Degv; Kadr; Burd, Murg, Kns, Gerg; Cud bureba; Lev; Urah, Kčg, Mugr, Nml; Vml buriba; Dejb; Mug, Harb; Tant, Usiš; Gapš, Šukt; Sirh burep:a; Kišč, Meus burip:a; Megb bireba; Čirg birap:a; Kunk birep:a; Kubč, Ašt bīp:a; Icar direp:a; Amuh purep:a; Urk, Vikr, Gul, Darš p:urip:a; Barš, Karc, Džib, Ktg, Sanč p:erep:a.*

НИЪ ‘молоко’ – **ni?** ‘mlijeko’. *Akuš, Lev; Gubd, Mjurg; Mekg, Degv, Dejb; Kadr; Urah, Burd, Mugr, Murg, Kns, Kčg, Nml, Gerg; Vml; Megb; Urk, Darš, Gul, Meus ni?; Kišč ni; Cud, Tant, Usiš; Gapš, Šukt; Čirg; Kubč, Ašt nig; Mug, Harb; Vikr, Gul niš; Sirh nij; Kunk; Barš, Džib, Karc, Ktg, Sanč neg; Amuh nej; Icar nejj.*

4) Veliki broj rječničkih članaka svjedoči o leksičkim razlikama među dijalektima, a katkad i među govorima jednoga dijalekta. U takvim su člancima potvrđene tri ili četiri posve različite riječi za isti pojam, a skoro svaka od leksičkih inačica je u dijalektima i govorima zastupljena i s različitim fonološkim likovima:

КІУЦІУЛ ‘ложка’ – **k’uc’ul** ‘žlica’. *Akuš; Gubd, Mjurg; Mekg, Dejb; Kadr; Urah, Burd, Kčg, Kns, Mugr, Murg, Nml, Gerg; Mug, Vml, Harb; Urk, Vikr, Gul, Darš; Čirg; Ašt k’uc’ul; Amuh; Barš, Ktg, Džib, Karc, Sanč k’ac’ul; Degv; Usiš; Sirh q’ulsa; Šukt q’uls:a; Icar q’urs:a; Megb q’usla; Cud; Gapš q’us:a; Kišč; Kunk q’walsa; Tant q’wals:a; Lev ūlsa; Kubč milq’a; Meus χalča.*

5) Također su vrlo česti i članci koji bilježe izrazito leksičko variranje s pet, pa i više različitih leksema koji se rabe u različitim idiomima:

ДУРУГ ‘веретено’ – **durug** ‘vreteno’. *Akuš, Lev; Mjurg; Mekg, Degv; Urah, Mugr, Kčg, Murg, Nml, Gerg; Mug, Vml; Megb; Cud; Šukt durug; Gubd k’i? luk’uj durug; Harb; Vikr; Tant; Sirh, Kunk; Čirg; Barš duruk; Burd, Kns; Urk, Gul, Kišč; Džib duruk::; Dejb d:uruk; Sanč duruk’; Usiš duruχ; Kubč, Ašt dūp; Amuh turuk; Kadr da-raga; Urah, Mugr burturug; Icar žergwa; Darš memkuli; Karc p:irp:ıran; Gapš čar; Ktg čirra.*

Riječi koje pripadaju temeljnom leksiku – nazivlje za najbliže rodbinske odnose, brojevi od jedan do deset, nazivi za dijelove tijela i sl., kao što je i očekivano, većinom pokazuju razmjerno homogenu građu u različitim idiomima, na primjer:

ЦА числ. ‘один’ – **ca** broj ‘jedan’. *Kubč sa; ostali – ca.*

КІЕЛ *числ.* ‘два’ – **k’el** broj ‘dva’. *Akuš, Lev; Gubd, Mjurg; Mekg, Degv; Kns, Kčg; Usiš; Sirh k’el; Kubč k’we; Urah, Burd, Mugr, Murg, Nml, Gerg; Mug, Vml, Harb; Kišč k’wel; Icar; Ašt k’wi; Dejb; Megb k’wijal; Kadr k’uel; Amuh k’ujal; Gapš č’el; Darš; Tant; Kunk č’wal; Šukt; Barš, Karc, Džib, Ktg, Sanč č’wel; Cud č’wofl; Urk, Vikr, Gul, Meus; Čirg č’wol.*

УЗИ ‘брат, братец’ – **uzi** ‘brat’. *Akuš, Lev; Gubd, Mjurg; Mekg, Degv; Kadr; Burd, Kčg, Murg, Nml; Megb uzi; Urah, Kns, Mugr udži; Dejb; Gerg; Mug, Vml, Harb; Urk, Vikr, Gul, Darš, Kišč, Meus; Cud, Tant, Usiš; Gapš, Šukt; Kunk; Icar; Čirg; Amuh; Barš, Karc, Džib, Ktg, Sanč uc:i; Kubč, Ašt uc:e; Sirh ac:i.*

УРКИИ ‘сердце, сердцевина’ – **urk’i** ‘srce, jezgra, srž’. *Akuš, Lev; Gubd, Mjurg; Mekg, Degv, Dejb; Kadr; Urah, Burd, Kns, Kčg, Mugr, Murg, Nml, Gerg; Mug, Vml, Harb; Kišč; Usiš; Sirh; Icar urk’i; Urk, Vikr, Darš, Gul, Meus; Cud, Tant; Gapš, Šukt; Kunk; Amuh; Ktg urč’i; Sanč urč’a; Čirg; Barš, Džib, Karc urč’e; Ašt ūk’wi; Kubč ūk’e.*

ШИИ ‘вода’ – **šin** ‘voda’. *Šukt š:in; Usiš; Sirh, Kunk; Icar hin; ostali – šin.*

U *Rječnik* je uključen ne samo izvoran leksik, već i najuporabnije posuđenice, uglavnom su to orijentalizmi i rusizmi (koje se obično susreću i u drugim dagestanskim jezicima), na primjer:

– iz perzijskoga:

БАЗАР ‘базар, рынок’ – **bazar** ‘tržnica’. *svi – bazar.*

ЧАКАР ‘сахар’ – **čakar** ‘šećer’. *Kubč čakaj; Cud; Kunk čikar; Kadr šeker; ostali – čakar.*

– iz ruskoga:

ЧЯЙНИК ‘чайник’ – **ča’jnik** ‘čajnik’. *Mug; Megb čajnik; Dejb; Vml, Harb; Urk, Vikr, Darš, Gul, Kišč, Meus ča’jnik;; Lev ča’jnig; Kubč ča’nik’; Sirh, Kunk; Amuh ča’jdan; Džib ča’jdiran; Čirg čejdan; Icar gulgum; Ašt k’urbik’an; ostali – ča’jnik.*

Prvi je darginski dijalektološki rječnik dragocjen prilog istraživanju darginskoga jezika. Riječ je o iznimno vrijednoj građi, koja otkriva pravo bogatstvo jezičnog naslijeđa Dargina. Kako bismo razumjeli koliko je velik trud uložila Sapijahanum Temirbulatova, trebamo uzeti u obzir sve okolnosti. Naime, pri sastavljanju *Rječnika* pred autoricom je stajao doista velik i složen zadatak uređenja vrlo opsežne leksičke građe iz 43 darginska govora koje je ponajprije trebalo odabrati kao najreprezentativnije ili najosebujnije idiome iz ukupnoga broja – 70 darginskih govora (što ga je naveo M. Musaev), a zatim razvrstati i složiti u okvirima određene podjele dijalekata i govora. Taj posao je bio otežan činjenicom da uvrštavanje pojedinih darginskih govora u određene dijalekte još uvijek nije potpuno završeno i nije nimalo jednostavan zadatak te izaziva mnogobrojna sporna pitanja i još uvijek žive rasprave, a u tijeku dugogodišnjega razdoblja rada ta se podjela mijenjala i usavršavala.

Rječnik S. M. Temirbulatove po prvi puta uvodi u znanost novu leksičku građu koja će zasigurno poslužiti kao iznimno vrijedan izvor i osnova za daljnje proučavanje darginske dijalektologije i povijesti darginskoga jezika te za komparativna istraživanja ne samo darginskih idioma, već i šire – dagestanskih i svih istočnokavkaskih jezika.

Dijalektološki rječnik darginskoga jezika će u budućnosti poslužiti kao temelj za usavršavanje postojećih klasifikacija darginskih idioma, za pouzdanije grupiranje govora u dijalekte i dijalektne skupine. Sapijahanum Temirbulatova je na više mjesta (u svojim ranijim člancima i u samom *Rječniku*) izrazila misao da će građa uključena u *Rječnik* omogućiti istraživanja koja će približiti razrješenje spornih pitanja stupnja međusobne genetske bliskosti pojedinih darginskih govora i dijalekata.

Autorica je s entuzijazmom sastavljala *Rječnik* u nadi da će on ne samo prikazati svu raznolikost leksičke građe darginskih govora, već i pripomoći njezinom očuvanju. Posve je suvišno pisati o važnosti ovoga temeljito izrađenoga rječnika za očuvanje narodnoga izraza darginskih dijalekata koji su toliko osebujni da im niz suvremenih znanstvenika priznaje status zasebnih jezika. Svojedobno bilježenje vokabulara darginskih dijalekata ima izniman značaj jer pomaže očuvanju od zaborava riječi kojima se danas smanjuje upotreba pod pritiskom niza raznovrsnih okolnosti. Dijalektološki je rječnik Temirbulatove prava riznica narodnoga, materinskog izraza za sve Dargine. Građa koju je prikupila i uzorno prezentirala u *Rječniku* Sapijahanum Temirbulatova, omogućava uvid u nazivlje za pokustvo, stočarstvo, poljoprivredu, običaje, rodbinske i društvene odnose, obrt i drugi antropografski leksik te na taj način donosi sliku života Dargina. To znači da će ovaj *Rječnik* postati važan izvor podataka ne samo za jezikoslovce, već i za sve one koje se bave kulturom, tradicijama i poviješću darginskoga naroda.

Sofija Gadžijeva

Literatur

- Abdullaev, Zapir G. i Alburi A. Abdusalamov, Magomed–Said M. Musaev, Sapijahanum M. Temirbulatova (2014). *Sovremennyj darginskij jazyk*. Mahačkala: IJaLI DNC RAN.
- Comrie, Bernard i Madzhid Khalilov (2010). *The Dictionary of languages and dialects of the peoples of the Northern Caucasus: Comparison of the basic lexicon (Languages and Dialects of peoples of Republic of Dagestan, Ingush Republic, Republic of North Ossetia–Alania, Chechen Republic and the Nakh–Dagestani peoples of Azerbaijan and Georgia)*. Leipzig – Makhachkala: Max Plank Institute for Evolutionary Anthropology.
- Kibrik, Aleksandr E. i Sandro V. Kodzasov (1988). *Sopostavitel'noe izučenie dagestanskih jazykov. Glagol*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta.
- Kibrik, Aleksandr E. i Sandro V. Kodzasov (1990). *Sopostavitel'noe izučenie dagestanskih jazykov. Imja. Fonetika*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta.

- Koryakov, Yuri B. (2021). *Darginskie jazyki i ih klassifikacija. Durqasi xazna. Sbornik statej k 60-letiju R. O. Mutalova*. Timur A. Maisak, Nina R. Sumbatova, Yakov G. Testelefs (urednici). Moskva: Buki Vedi
- Magomedov, Amirbek Dž. i Nabigulla I. Saidov–Akkutta (2017). *Kubačinsko–russkij slovar’*. Khizri A. Yusupov (ur.). Moskva: Nauka.
- Magometov, Aleksandr A. (1982). *Megebskij dialekt darginskogo jazyka*. Tbilisi: Mecnieraeba.
- Matasović, Ranko (2001). *Uvod u poredbenu lingvistiku*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Musaev, Magomed–Said M. (2002). *Darginskij jazyk*. Mikhail E. Alekseev (ur.). Moskva: Academia.
- Mutalov, Rasul O. (2011). *Slovoobrazovatel’nyj slovar’ glagolov icarinskogo dialekta darginskogo jazyka*. Moskva: Izdatel’skij centr Instituta stran Azii i Afriki pri MGU im. M.V. Lomonosova.
- Mutalov, Rasul O. (2021). *Klassifikacija darginskih jazykov i dialektov*. *Sociolingvistika* No 3 (7).
- Saidova, Patimat A. (2008). *Dialektologičeskij slovar’ avarskogo jazyka: okolo 8000 slov*. Magomed I. Magomedov (ur.); IJaLI DNC RAN. Moskva: Nauka.
- Sumbatova, Nina R. i Yury A. Lander. (2014). *Darginskij govor selenija Tanty: grammatičeskij očerk, voprosy sintaksisa*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul’tury.
- Sumbatova, Nina i Rasul Mutalov (2003). *A Grammar of Icaric Dargwa*. München: LINCOM Europa.
- Temirbulatova, Sapijahanum M. (2004). *Hajdaksij dialekt darginskogo jazyka*. Mahačkala: IJaLI DNC RAN, Izdatel’stvo tipografii DNC RAN.
- Temirbulatova, Sapijahanum M. (2008). *Otraslevaja leksika darginskogo jazyka*. Mahačkala: IJaLI DNC RAN.
- Temirbulatova, Sapijahanum M. (2011). *Bibliografija po darginskomu jazyku*. Mahačkala: IJaLI DNC RAN.
- Temirbulatova, Sapijahanum M. (2016). O problemah sostavlenija dialektologičeskogo slovarja darginskogo jazyka i klassifikaciji darginskih dialektov. *Vestnik Dagestanskogo naučnogo centra* No 62: 92 – 97.
- Temirbulatova, Sapijahanum M. (2022). *Dialektologičeskij slovar’ darginskogo jazyka. Bolee 50000 dialektnyh variantov slov*. Kh. A. Yusupov (ur.). Mahačkala: IJaLI DFIC RAN, ALEF.
- Uslar, Petr K. (1892). *Ètnografija Kavkaza. Jazykoznanie. V. Hjurkilinskij jazyk*. Tiflis: Upravlenie Kavkazskogo učebnogo okruga.
- Vagizieva, Naida A. (2021). *Leksiko–frazologičeskie osobennosti kaderskogo dialekta darginskogo jazyka*. Mahačkala: IJaLI DFIC RAN, ALEF.